

PAPER DETAILS

TITLE: Memluk Devletinin Siyasi ve Kùltür Hayatinda Rol Alan Mogol Asilli Bir Aile (Sâhin es-Seyhî ve Ailesi)

AUTHORS: Süleyman ÖZBEK

PAGES: 529-552

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/258450>

Memluk Devletinin Siyasi ve Kültür Hayatında Rol Alan Moğol Asıllı Bir Aile (Şâhin eş-Şeyhî ve Ailesi)

A Mongol Origin Family Having Great Role In The Cultural And Political Life In Memluk State

Süleyman ÖZBEK*

ÖZET

Memluk tarihinde sıklıkla karşımıza çıkan Evladu'n-nas tabiri, Memluk askeri sistemi içerisinde yer alan Memluklerin çocuklarına verilen bir isimdir. Bunlar aslen Memluk olmadıkları ve hür olarak doğdukları için askeri teşkilat içerisinde yer alamamakta ve bir Memlukun haiz olduğu güç ve yetkiden mahrum kalmaktaydılar. Memluk sultanları tarafından bir bakıma devlet himayesi altına alınan evladu'n-nas, küçük yaşlarından itibaren iyi bir eğitim almakta ve mükemmel bir şekilde yetiştirilmekteydiler. Bunun sonucu olarak da evladu'n-nas arasından Memluk devletinin idari ve kültür hayatına yön veren pek çok önemli şahsiyet çıkmıştır. Memluk emiri Şâhin ve ailesi bu konuya iyi bir örnek teşkil etmektedir. Memluk emiri Şâhin eş-Şeyhî ve ailesi Altınorda Moğollarına mensuptur. Ailede bilinen ilk şahsiyet emîr Şâhin eş-Şeyhî olup, Memluk olarak Mısır'a intikal etmiş ve kısa zamanda temayüz ederek emirlik rütbesine kadar yükselmiştir. Ailenin ikinci neslini oluşturan Şâhin'in oğlu Halil idarî ve ilmi alanlarda faaliyet göstermiştir. Halil b. Şâhin, özellikle tarih alanında kaleme aldığı, Zübdetü Keşfü'l-Memalik adlı eseri ile Memluk devletinin teşkilat tarihi hakkında bize detaylı bilgiler verir. Ailenin üçüncü neslini oluşturan torun Abdu'l-Bâsit el-Hanefî ise dedesi ve babasının aksine idarecilik alanında görev almamış sadece ilmi alanda faaliyet göstermiştir. Abdu'l-Bâsit'ta tıpkı babası gibi, tarih alanında kaleme aldığı gerek Neylü'l-Emel fi Zeyli'd-Düvel, gerekse er-Ravdu'l-Bâsım fi Havadis el-Umr ve't-Terâcım adlı eserleri ile Burci Memlukleri devri için bir başvuru kaynağıdır.

ANAHTAR KELİMELER

Memluk, Moğol, Emir Şâhin eş-Şeyhî, Halil b. Şâhin, Abdu'l-Bâsit Halil b. Şâhin, Zübdetü Keşfü'l-Memalik, Neylü'l-Emel fi Zeyli'd-Düvel,

ABSTRACT

The Memluk emir Shahin eş Sheikh and his family are related to Altınorda Mongols. The first known person of this family was Shahin eş Sheikh. He had been immigrated as a slave to

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Egypt and also in a short time he had managed to promote to degree of emir. Halil, son of Shahin being the second generation of the family did administrative and scientific activities. By his work named , Zübdetü Keőf Al-Memalik concerning the history Halil, son of Shahin gives us detailed information about the history of organisation of Memluk State. The Grandchild Abd al-Basit al-Hanefi being from the third generation of the family did scientific studies, he didn't take any administrative tasks although his father and his grandfather did the administrative tasks . He wrote these two books: Neyl al-Emel fi Zeyl ad-Duvel, and Ar-Ravd al-Basim f Havadis al-Umr ve't-Teracim. They are the most known reference sources related to Burci Memluks

•

KEY WORDS

Mamluk, Mongol, Emir Shahin eő Sheikh, Halil b. Shahin, Abd al Basit Halil b. Shahin, Zübdetü Keőf al-Memalik, Neyl al-Emel fi Zeyl ad-Duvel.

GİRİŞ

13. yüzyılın başlarında Cengiz’le başlayan ve ahfadı ile devam eden Moğol istilası, Çin sınırlarından başlayarak Orta Doğu ve Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyayı etkisi altına almış ve birkaç asır bu bölgelerin siyasi, idari ve sosyo-kültürel hayatında etkili olmuştur. Cengiz Han’ın ilk büyük istilası Çin ile başlamış daha sonra Batı’ya yönelen Moğol orduları bir kasırga halinde önüne çıkan bütün mukavemet güçlerini yok ederek Anadolu ve Suriye sınırlarına dayanmıştır. Cengiz Han’ın batı yönündeki ilk hedefi müslüman Harezmsahlr devleti idi. Harezmsahlrın, Moğol kuvvetleri karşısında tutunamayarak kısa sürede tarih sahnesinden çekilmesi ile Batı yönündeki askerî harekâta bir süre ara veren Cengiz Han, İslam âlemi üzerine ikinci bir istilâ hazırlığı yaparken vefat etti. Onun ölümüyle rahatlayan İslam âlemi için bu durum geçiciydi. Nitekim yeni Moğol Hanı Ögedey, babasının bıraktığı yerden istila girişimine devamla, Orta Doğu’ya yönelik ikinci bir askerî harekât başlattı.

Moğolların ikinci defa giriştiği bu sefere komuta etmek üzere Cengiz Hanın en güzide komutanları seçilmiş ve özel yetkilerle donatılarak göreve getirilmişlerdi. Bu ikinci harekât da ilki kadar sert ve acımasızca gerçekleşti. Moğol işgal orduları önlerine çıkan şehir ve köyleri adeta bir harabeye çevirerek, 1243 yılında Köseadağ’ında Selçuklu ordusunu bozguna uğrattı. İleri harekâtını devam ettiren Moğollar, 1258 yılında da uzun ve parlak bir geçmişi olan Bağdad Abbasi halifeliğini ortadan kaldırdı. Suriye bölgesinin büyük bir kısmını işgal eden Moğol orduları, ilk defa 1260 yılında Ayn-Câlut’ta, bu tarihte daha on yıl önce yeni kurulmuş olan genç Mısır Türk Memluk devletinin orduları karşısında yenilgiye uğradı. Çok büyük bir savaş olmamasına karşı Memluk devletinin kazandığı bu zafer, Orta-Doğu Türk ve İslam tarihinin kırılma noktalarından birisini teşkil etti. Ayn-Câlut savaşı, Moğolların o güne kadar elde ettikleri yenilmezlik ruhunu ortadan kalkmış, İslam âlemi ise bu zaferle bir taraftan Moğollar karşısında düştükleri eziklik psikolojisinden kurtulurken diğer yandan da doğuda Moğollara, batıda ise Haçlı tehdit ve saldırılarına karşı kendisini koruyacak yeni ve güçlü bir hâmi bulmuştu¹.

¹ Ayn-Câlut Savaşı’nın orta ve yakın doğu tarihindeki etkileri için bk. S. Özbek. “Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calut” , *Türkler*, V, s. 127-133.

Bu olay İslâm âlemi için olduğu kadar Moğollar içinde önemli sonuçlar doğurmuştur. 1260 Ayn-Câlut sonrası cereyan eden olaylar öncelikle Memluk devletinin lehine gelişmiştir. Cengiz Han'ın ölümünden kısa süre sonra Moğol Hanedanı arasında bir hâkimiyet mücadelesi başlamış ve bu mücadele sebebiyle Moğolların batı yönündeki askerî harekâtı etkisini yitirmiştir. Bu mücadelenin en bariz örneği ise iki amca çocukları olan Altın-Orda ile İlhanlı Moğolları arasında verimli Azarbaycan hâkimiyeti üzerine yapılan uzun ve kanlı mücadele olmuştur. Düşmanımın düşmanı dostumdur anlayışı ile hareket eden iki taraftan Altın-Orda devleti, Memlukler ile ittifak yolları ararken, İlhanlılar da hem Altın-Orda'ya karşı hemde Memluklere karşı önce Bizans'tan, daha sonra da Avrupa'daki Hristiyan devletlerden ve Papalıktan meded ummaktaydı. Altın-Orda ile Memluk devletleri arasında kurulan ittifak, sadece kâğıt üzerinde kalmış bir kaç elçi teâtisinin dışında askerî alanda hiçbir zaman fiiliyata dönüşmemiştir. İttifakın bu makaleye de dolaylı olarak konu teşkil eden belkide en önemli neticelerinden birisi; elçiler vasıtasıyla kurulan bu ilişkilerin, tarafların birbirlerini daha yakından tanıma imkânı vermiş olmasıdır. Nitekim Mısır Memluk sarayından gönderilen hediyelerin Altın-Orda sarayında İslam kültür ve medeniyetine karşı bir hayranlık ve cazibe meydana getirmiş olduğu ve bu sebeple Moğolların ilgi ve alakalarını İslam âlemi çevirdikleri devrin kaynaklarınca zikredilen en önemli hususlardandır. Bu yakın ilişkinin ortaya çıkardığı ikinci bir netice ise İlhanlı ordusunda görev yapan Altın-Orda Moğollarından bir grup askerin, Berke Hân'ın emriyle Mısır'a iltica etmesidir. Bu mülteciler, Memluk sultanı el-Melikü'z-Zâhir Rüknu'd-Din Baybars tarafından çok iyi karşılanmıştır. Baybars, kısa bir süre önce düşman olarak gördükleri bu Moğol askerlerine çeşitli ihsanlarda bulunmuş, Kahire dışında Lok diye isimlendirilen bölgede bunlar için bir mahalle inşa ettirdiği gibi, ileri gelenlerine de yüzler emirliği payesi vererek memâlik-i sultaniye arasına almıştır². Sultan el-

² Memluk tarihinde Moğollar tarafından Mısır'a yapılan büyük çaplı iki büyük sığınma hareketi vardır. Bunlardan ilki 1261 yılında Baybars el-Bundukdari zamanında gerçekleşmiştir. Hulagu'dan kaçarak Mısıra gelen bu ilk mülteci kafilesinin sayısı kaynaklarda, kadın ve çocuklar hariç 200 süvariden fazla olarak verilmektedir (El-Makrizi, Takıyyuddin Ahmed Ali, *el-Mevaiz ve'l-İttibar bi Zikri el-Hıtat ve'l-Asar*, (thk. M. Zeyyin, M. Şerkavî) C. II, Kahire 1998, s. 636-637); İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (thk. Abdullah el-Musin et-Türkî) C. XVII, Kahire 1998, s. 439; Baybars el-Mansuri ise daha sonra gelenlerle birlikte bunların sayısının 1000 kişiyi bulduğunu kaydeder ki bu rakama kadın ve çocuklar dahil olmasa gerektir (*Muhtaru'l-Ahbar*, (thk. Abdu'l-Hamid Salih Hamdan) Lübnan 1993, s. 24; Salahaddin Muhammed Nuri, *et-Tevaiifu'l-Moğoliyye fi Mısır*, İskenderiye, t.y., s. 30, 40). Memluk devletine yapılan ikinci büyük Moğol göçü ise, aslen bir Moğol olan Sultan Zeyneddin Ketboğa (1294-1296) zamanında gerçekleşmiştir. Bu dönemde Suriye ve Mısır'a gelen Moğol sayısı kaynaklarda 10 bin olarak ifade edilmektedir. (Makrizi, *es-Suluk*, C.II, s. 21-23; İbn Tanrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zahire Fi Mulûki Mısır ve'l-Kahire* (nşr. M. Hüseyin Şemseddin) Beyrut 1992, C. VIII, s. 51; Fuad Sayyad, Moğol,

Melikü'z-Zâhir Rüknu'd-Din Baybars el-Bundukdârî (1260-1277)'den sonra da Memluk devletine Moğol ilticası ve göçleri devam etmiştir. Moğol unsurunun Suriye ve Mısır'a intikali devrin kaynaklarındaki bilgilere göre değişik yollar-
dan gerçekleşmektedir. Buna göre Moğollar, tıpkı diğer Memluk grupları gibi ya satın alınmak suretiyle³ veya yukarıda ifade edildiği gibi İlhanlılardan kaçarak Suriye ve Mısır'a iltica etmekteydiler. Bir başka yol ise, Altın-Orda Hanları tarafından Memluk devletine gönderilen elçi heyetlerindeki, hediye esir grupları şekillerinde oluyordu. Moğollar, her ne yolla olursa olsun Mısır'a geldiklerinde beraberlerinde adet ve geleneklerini, kültürlerini, kanunlarını, sosyal ve askerî nizâmlarını da getirdiler. Bunlar eski dini inançları üzere yaşıyorlardı. Bunlardan büyük bir kısmı yeni çevre şartlarının bir gereği olarak Suriye ve Mısır'da İslamiyeti kabul ettiler.

İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın İslamiyeti kabulü ise Moğollar arasında bu dinin yayılmasında etkili olmuş, ilişkiler askerî mücadeleden çıkarak özellikle kültürel alana kaymaya başlamıştır. Dönemin kaynakları Moğol ve Memluk devletleri arasında artan bu ilişki sebebiyle, Mısır ve Suriye'ye pek çok Moğol unsurunun yerleştiğini açık bir şekilde kaydetmektedirler. Bu coğrafyayı kendileri için yeni bir vatan olarak kabul eden Moğol unsur içerisinden pek çoğu el-Melik el-Adil Zeynu'd-Din Ketboga⁴ gibi zamanla sultanlık makamı da dahil olmak üzere devlet kademelerinde en üst sıralara kadar yükselerek önemli görevler almışlardır.

Memluk tarihinde sıklıkla karşımıza çıkan Evladu'n-nâs tabiri, Memluk askerî sistemi içerisinde yer alan Memluklerin çocuklarına verilen bir isimdir. Bunlar aslen Memluk olmadıkları ve hür olarak doğdukları için, askeri teşkilat içerisinde yer alamamakta, bu sebeple babalarının veya diğer bir Memlукun

s. 233-236; K.Y. Koprıman, "Mısır Memlukleri (1250-1517)", *Prof. Dr. Kazım Y. Koprıman Makaleleri* (Hz. S. Yalçın- A. Çetin), Berikan yay., Ankara 2005, s. 600-601

³ Ortaçağlarda dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi, Kıpçak sahrasında da hayat şartları çok zordu. İnsanlar geçim sıkıntısı ile bizzat kendi elleriyle çocuklarını köle tüccarlarına götürerek satıyorlardı. Köle tacirleri ise satın aldıkları bu çocukları başta Suriye ve Mısır olmak üzere çeşitli ülkelerde satıyorlardı.

⁴ Mısırdaki 1294-1296 yıllarında Memluk tahtına çıkan el-Melik el-Adil Zeyneddin Ketboga el-Mansurî, Uyrat boyuna mensup bir Moğol idi. Kaynaklar, Ketboğa'nın Baybars devrinde Moğolların Suriye'ye yaptıkları saldırılar esnasında 1260-1261 yıllarında Humus yakınlarında esir edildiğini ve Kalavun'un Memlukleri arasına alındığını kaydederler (bk. Makrizî, *Suluk*, C.I, s. 806-808; İbn Tanrıberdi, *en-Nücum*, C. VIII, s. 47- 48. Yine emir Kosun el Moğolî gibi Memluk askerî teşkilatında ve devletin üst kademelerinde yer almış çok sayıda Moğol asıllı Memluk emiri bulunmaktadır. (bk. Salahaddin Muhammed Nuri, *Tavaifi Moğoliyye*, s. 34-40)

haiz olduğu güç ve yetkiden mahrum kalmaktaydılar⁵. Ancak iktidara gelen bütün Memluk sultanları konumlarını güçlendirmek için, culûs merasimlerinde ilk olarak Memluk sınıfına mensup arkadaşlarına iyi davranmak, onların aile ve çocuklarına sahip çıkmak için söz veriyorlardı. Bu uygulama sebebiyle bir bakıma devlet himayesi altına alınan evladu'n-nâs, küçük yaşlarından itibaren iyi bir eğitim almakta ve kendilerini mükemmel bir şekilde yetiştirmekteydiler. Bunun sonucu olarak da Memluk devletinin idarî ve kültür hayatına yön veren şahsiyetlerin umumiyetle bu evladu'n-nâs arasından çıkması şaşırtıcı olmamalıdır. Evladu'n-nâs'a örnek olarak, makalemize konu teşkil eden Halil b. Şâhin ile oğlu Abdu'l-Bâsıt'ın yanında En-Nucûmu'z-Zâhire'nin müellifi İbn Tanrıberdî ile Kenzü'd-Dürer müellifi Aybek İbn Devedâr ilk akla gelenlerdir⁶.

Makalemize konu olan Şâhin ve ailesi, kaynakların ifadesine göre Altın-Orda Moğollarına mensuptur. Ailede bilinen ilk şahsiyet, emîr Şâhin eş-Şeyhî'dir. Aile içerisinde Memluk olarak Mısır'a intikal etmiş ilk kişi olup, kısa zamanda temâyüz ederek emirlik rütbesine kadar yükselmiştir. Ailenin ikinci neslini oluşturan oğlu Halil ile üçüncü nesil olan Şâhin'in torunu Abdu'l-Bâsıt ise Memluk devletinde evladu'n-nâs diye isimlendirilen sınıfa mensupturlar. Halil b. Şâhin, kaleme aldığı Zübdetü Keşfü'l-Memâlik adlı eseri ile Memluk devletinin teşkilat tarihi hakkında bize detaylı bilgiler verirken, torun Abdu'l-Bâsıt el- Haneî ise gerek Neylü'l-Emel, gerekse er-Ravdu'l-Bâsım adlı eserleri ile Mısır'daki Burcî Memlukleri devri için önemli bir kaynak durumundadır.

Bu kısa girişten sonra, Memluk devleti hizmetinde olmak üzere idarî ve kültürel alanlarda üç kuşak görev yapmış olan Şâhin eş-Şeyhî ve ahfadı hakkında kısaca bilgi verelim.

1- Şâhin Eş-Şeyhî:

Aileden Mısır'a ilk intikal eden şahıs Şâhin Eş-Şeyhî olup hakkında kaynaklarda detaylı bilgi yoktur. Onun hakkındaki bilgileri oğlu Halil ve torunu Abdu'l-Bâsıt'ın eserlerinde verdikleri kısa malumattan öğrenebiliyoruz. Ayrıca devrin kaynaklarından olan Sehevî ve İbn İyas'da emir Şâhin hakkında bizlere çok kısa bilgiler aktarırlar. Sehevî, onun Melik ez-Zâhir Ebû Sa'îd Seyfu'd-Din

⁵ Muhammed Ahmed Dehman, *Mucemu el-Elfaz et-Tarihiye fi el-Asrı'l-Memluk*, Beyrut 1990, s. 26; Mustafa Abdülkerim el-Hatib, *Mustalahat ve el-Elkâb et-Tarihiyye*, Beyrut 1996, s. 57.

⁶ İbn İyas, Halil b. Şâhin'in vefat haberini verirken ondan "...evladu'n-nas içerisinde nadir kim-selerdendir" sözleriyle övgüyle bahseder (İbn İyas Muhammed b. Ahmed, *Bedâiyü'z-Zuhûr fi Vekayî'i'd-Duhûr*, thk. Muhammed Mustafa, C. III, Kahire 1984, s.25).

Berkuk'un (1382-1399) Memluklerinden olduğunu ifade etmektedir⁷. Şeyh Haseki diye bilinen Emir-i Meclis⁸ Şeyh Safevî tarafından Kudüs'te satın alınmış ve Şâhin eş-Şeyhî diye isimlendirilmiştir⁹. Kaynaklar onun Altın-Orda Moğollarından olduğunu, başkent Saray'dan Mısır'a getirildiğini ve burada Müslüman olduğunu kaydederler¹⁰. 801 yılında Şeyh Safevî'nin ölümü üzerine Sultan ez-Zâhir Berkuk'un Memlukleri arasına katılmıştır. Ez-Zâhir Berkuk'un saltanatının ilk yıllarında Timur istilasının Suriye ve Mısır'ı tehdit etmeye başlaması sebebiyle Moğollara karşı halk arasında olumsuz bir tepki bulunmaktaydı. Kamuooyundaki bu olumsuz havanın olduğu bir ortamda Mısır'a intikal eden Şâhin eş-Şeyhî, bu yeni vatanında ilk yıllarında sıkıntılar çekmekle beraber kısa zamanda Memlukler arasında temayüz etmiş ve Sultan Melikü'n-Nâsir Zeynü'd-Din Ferec b. Berkuk'un (1399-1412) saltanatının sonlarına doğru Kudüs'te hâciblik¹¹ görevine getirilmiştir.

Daha sonraki yıllarda Memluk hiyerarşisi içerisinde süratle yükselen Şâhin eş-Şeyhî, Sultan Ferec b. Berkuk'un ölümüyle devlet merkezinde başlayan kargaşa ortamından uzak durmak amacıyla Kudüs'ten ayrılmamayı tercih etmiştir. Bu isabetli kararı sebebiyle kargaşa ortamının kısmen durulduğu el-Melikü'l-

⁷ Es-Sehâvî, Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman; *Dav'ü'l-Lâmî' fî Ulemâ Ehli'l-Karnî't-Tâsî'*, VI Cilt (her cilt 2 cüzden oluşuyor), Beyrut, t.y., C. II / 3. cüz, s. 295.

⁸ Sultanın huzurunda yapılan toplantı ve törenlerin teşrifâtı ile sarayın içinde ve dışında emniyeti sağlamakla görevli olan kişidir. Protokolde emîr-i kebirden sonra üçüncü sırada yer alır. İlk defa Selçuklular zamanında görülen bu vazife, Selçuklu Devlet teşkilatını örnek alan Eyyubi ve Memluk devletleri zamanında da kullanılmaya devam etmiştir. Bk. el-Hatib, *Mustalahat ve el-Elkâb et-Tarihiyye* s. 46; Dehman, *Mucemu el-Elfaz et-Tarihiyye fî el-Asrî'l-Memluk*, s. 22)

⁹ Asri Çubukçu, "Halil b. Şahin", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XV, s. 328-329.

¹⁰ Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin ez-Zahiri, *Neylû'l-Emel fî Zeyli'd-Düvel* (thk. ve nşr., Ömer Abdu's-Selam Tedmürî), Mektebeti'l-Asriyye, Beyrut 2002, C.I, s. 7. (Eserin tam künyesi şu şekildedir. Abdulbasit b. Halil. B. Şahin, *Neylû'l-Emel fî Zeyl ed-Düvel*, (thk. ve nşr., Ömer Abdu's-Selam Tedmürî), C. I / I (H.744-770); C.I / II (H. 771-800) ; C. I / III (H801-820); C. I / IV (H. 821-840); C. II / V (H. 841-860); C. II / VI (H. 861-875); C. II / VII (H. 876-890); C.II / VIII (H. 891-896); C. IX (İndex) , Mektebeti'l-Asriyye, Beyrut 2002). Abdüsselam Ömer et-Tedmürî tahkikli olarak neşrettiği bu eserin mukaddimesinde İbn Şahin ez-Zahiri ve ailesi hakkında detaylı bilgi vermektedir. Neylû'l-Emel'de Abdu'l-Bâsit el-Haneffî'nin verdiği bilgiler ile karışmaması için bundan sonraki dipnotlarda kendisinden büyük ölçüde istifade ettiğimiz Abdü's-Selam et-Tedmürî'nin notlarını, *et-Tedmürî, mukaddime*, şeklinde zikredeceğiz.

¹¹ Perdedâr da (Kapı görevlisi), denilen ve saraylarda sultanın huzuruna giriş-çıkışlara nezaret eden teşrifât görevlisidir. Cahiliye devrinde Kâbe'nin önde gelen vazifeleri arasında sayılmaktaydı. İlk defa Emeviler zamanında Halifenin kapısında bekleyen ve ondan izin alınmadan halife ile görüşülemeyen idari bir görev olarak kullanılmaya başlandı. Abbasiler zamanında vezaret makamından daha önemli hale geldi. Memlukler zamanında ise Mukaddemü'l-uluf emirlerinden birisinin üstlendiği haciplik, protokolde naibden sonra ikinci sırada yer aldı. Bk. el-Hatib, *Mustalahat ve el-Elkâb et-Tarihiyye* s. 133; Dehman, *Mucemu'l-Elfazî't-Tarihiyye fîl-Asrî'l-Memluk*, s. 59.

Müeyyed Seyfû'd-Din Şeyh el-Mahmûdî (1412-1421) zamanında Kudüs naibliğine tayin edildi¹². Melikü'z-Zâhir Seyfû'd-Din Tatar'ın (1421) saltanatı zamanında Kudüs'ten ayrılarak Kahire'ye gelen Şâhin eş-Şeyhî'ye emirlik verildi¹³. H. 827-828 (1424-1425) yıllarına kadar Kahire'de kalan Şâhin eş-Şeyhî, Melik el-Eşref Seyfû'd-Din Baybars'ın (1422-1438) saltanatı zamanında, aylık 3 bin dirhem nafaka ile Kudüs'e Tarhan¹⁴ olarak tayin edildi¹⁵.

Sehevî, Şâhin eş-Şeyhî'nin av kuşları hakkında çok bilgili olduğundan bahsederek, bu bilgisi sebebiyle Memluk emirlerinden Ezbek ed-Devedâr'ın yanında adeta onun av emîri gibi görev yaptığını kaydeder¹⁶. Cesaretiyle ve doğruluğuyla meşhur olan Şâhin eş-Şeyhî, avcılık hakkındaki engin bilgisi ve tecrübesi sebebiyle Atabek Beyboğa el-Muzafferî'nin de takdirini kazanmıştır. Nitekim Atabeg, her ne zaman avlanmak istese, daima Şâhin eş-Şeyhî'yi de yanına alır onunla beraber ava çıkardı. Şâhin eş-Şeyhî, Atabeg Beyboğa ile kurduğu bu yakınlık sebebiyle kısa bir süre sonra divan içerisinde bir memuriyet ile görevlendirildi. H. 834 yılı Cemâziye'l-Ahar'ında (1430-1431) 80 yaşlarında iken Kahire'de vefat eden Şâhin eş-Şeyhî, Kayınpederi olan Esendemir eş-Şeyhî'nin türbesinde defnedildi¹⁷.

2- Halil b. Şâhin ez-Zahirî:

Şâhin ailesinden ele alacağımız ikinci şahıs Halil b. Şâhin ez-Zahirî'dir. Emir Şâhin'in oğlu olan Halil b. Şâhin, Memluk tarihçisi İbn Hacer'in talebesi ve Suyutî'nin çağdaşlarından¹⁸. Künyesi tam olarak Halil b. Şâhin Garsu'd-Din eş-Şeyhî, Şeyhu's-Safevî, ez-Zahirî Berkuk'dur. Ez-Zahirî nisbesi, babası

¹² Abdu'l-Basît b. Halil, *Neylû'l-Emel*, C.I / IV, s. 296.

¹³ Burada geçen emirlik lafzı, idari görevi olmayan Memluk emirlerine hayatlarını idame ettirmek amacıyla devlet tarafından verilen aylık nafaka olarak düşünülmelidir. Belki Osmanlı devletindeki tımar tevcihine benzemekle beraber, ancak tımar bir hizmet karşılığı olarak veriliyordu.

¹⁴ Memlukler zamanında, yaşı ilerlemiş veya devlet kademelerinde görev alamayacak duruma gelmiş olan Memluk emirleri için ihdas edilmiş bir makamdır. Bir bakıma günümüzdeki emekli memurlar gibi devlet tarafından kendilerine tayin edilmiş belirli bir nafaka ile maişetlerini sağlamaktadırlar. Bk. el-Hatib, *Mustalahat ve el-Elkâb et-Tarihiyye* s. 305.

¹⁵ Abdu'l-Basît b. Halil, *Neylû'l-Emel*, C. I / IV, s. 296; Es-Sehâvî, *ed-Dav'ul-Lami*, C. II / III. cüz, s. 295. Kahire 1353-1355; et-Tedmürî, *mukaddime*, C. I / I, s. 7-8;

¹⁶ Es-Sehâvî *ed-Dav'ul-Lami*, C. II / 3. cüz, s. 295.

¹⁷ Abdu'l-Basît b. Halil, *Neylû'l-Emel*, C.I / IV s. 296. Abdu'l-Bâsît, Esendemir eş-Şeyhî'yi, bizzat kendi dedesi olarak yani babaannesi Ayşe hanımın babası olarak zikreder (et-Tedmürî, *mukaddime*, C. I / I, s. 8). Sehâvî, Şâhin eş-Şeyhî'nin ölüm tarihini vermez (*ed-Dav'ul-Lami*, C. II / III. cüz, s. 295).

¹⁸ Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1991, s. 386.

Şâhin'in, Sultan ez-Zahir Berkuk'un Memluklerinden olması hasebiyledir¹⁹. 813 yılı Şaban (Kasım/Aralık 1410) ayında Kudüs yakınlarındaki Hatuniyye Medresesi'nde dünyaya geldi²⁰. Çocukluk yıllarını burada yaşayan Halil b. Şâhin, on yaşlarındayken babasıyla birlikte Kahire'ye göç etti. Burada öncelikle Kur'an, hadis, fıkıh gibi İslamî ilimleri tahsil ederken diğer yandan da şiirle meşgul oldu²¹. İbn Hacer'den hadis dersleri alan²² ve kısa zamanda akranları arasında temayüz eden İbn Şâhin, Memluk ümerâsından Devedâr²³ Ezbek'in hizmetine girdi. Ancak Ezbek'in yanında fazla kalmayan İbn Şâhin, onun görevden alınması üzerine tekrar ilim ile meşgul olmaya başlayarak, devrin ileri gelen alimlerinden dersler aldı. İbn Şâhin'in ders aldığı bu alimlerden isimlerini tespit edebildiklerimiz şunlardır: Allâme el-Alaî el-Buharî, Saad b. ed-Deyrî, el-Zeyn el-Tefhenî, es-Sirac Kâri el-Hidaye, Alaî er-Rumî, Şeyh Yahya es-Sayramî, Sivaslı Kemaleddin b. El-Hümmam, Allâme el-Kafiyeci, el-Emin el-Aksarayî, en-Necm el-Muvakkat, et-Takiyy eş-Şumuniyyi, el-Bedr el-Aynî, Alem el-Bulkanî, Şems el-Kayatî, Şems el-Basâtî, Şems Vunâî, el-Mecd b. Nasrullah, el-Bedr et-Tennisî, el-İzz Abdu's-Selam el-Bağdadî, Burhanu'd-Din el-Bâûnî, el-Bedr b. Abdu'l-Mun'im²⁴.

El-Melik el-Eşref Barsbay (1422-1438)'in, Ezbek ed-Devedâr'ı görevden alarak mallarını müsadere etmesi ve ona ait Memlukleri kendi Memlukleri arasına katmasıyla Halil b. Şâhin'de sultanın hizmetine girmiş oldu. Kızkardeşi Saferü'l-Mülk Hanım'ın devrin ileri gelen şahıslarından Hoca İbrahim b. Karmuş ile evlenmesi Halil b. Şâhin'in sultan Barsbay ile yakınlık tesis etmesine ve

¹⁹ Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin ez-Zahirî, *Neylül-Emel fî Zeyli'd-Düvel* (thk. ve nşr., Ömer Abdu's-Selam Tedmürî), Mektebeti'l-Asriyye, Beyrut 2002, C.I/I, s. 7-10; Asri Çubukçu, "Halil b. Şahin", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XV, s. 328-329.

²⁰ İbn İyas müellifin doğum tarihini yanlış olarak 793/ 1390-1391 tarihinde gösterir (*Bedâyîü'z-Zuhûr*, C. III, s.25); Müellif annesinin ilk erkek çocuğu idi. Annesi daha önce hep kız çocuğu doğurmuştu. İbn Şahin'e hamile kaldığında İbrahim (as.) kabrine giderek erkek evladı olursa adını Halil koyacağını ve fakirlere tasaddukta bulunacağını adadı. Müellifin Halil diye isimlendirilmesinin sebebi budur (et-Tedmürî, *mukaddime*, C. I / I, s. 9)

²¹ Es-Sehâvî *ed-Dav'ul-Lami*, C.II / III. cüz, s. 195-197.

²² İbn İyas, *Bedâyîü'z-Zuhûr*, C. III, s. 25.

²³ Devedar, Divit sahibi demektir. Memlukler döneminde Sultanın emirlerini, mektuplarını ve tevcihlerini tebliğ etmek, sultana sunulacak belgeleri hazırlamakla görevli şahıstır (el-Hatib, *Mustalahat ve el-Elkâb et-Tarihiyye*, s. 186). Dehman, zaman içerisinde Devedarlığın önemini yitirerek inşa divanında çalışan normal seviyedeki katiplerin unvanı haline geldiğini söyler (Dehman, *Mucemu el-Elfaz et-Tarihiye fi el-Asr'l-Memluk*, s. 79).

²⁴ et-Tedmürî, *mukaddime*, C. I/I, s. 10-11; Bu ilim adamları arasında Alaî er-Rumî, Sivaslı Kemaleddin b. El-Hümmam ve el-Emin el-Aksarayî gibi çok sayıda Anadolu menşeli ilim adamlarının bulunması dikkat çekici olup ilim hayatını Mısır ve Suriye'de idame ettiren bu ilim adamları tedkike değer bir konudur.

devlet kademesinde önünün açılmasına sebep oldu²⁵. Bir süre sonra Barsbay'ın kızkardeşi ile Hoca İbrahim b. Karmış'ın²⁶ evlenmesinde görev alan dünür heyetinde yer alması, bu fırsatı çok iyi değerlendirdiğini ve Memluk sultanı Barsbay'ın yanında kısa sürede iyi bir yer edindiğini göstermektedir. Nitekim bir süre sonra 836 yılı Rebiu'l-Ahar (Kasım-Aralık 1432)'ında bizzat sultanın talebiyle İskenderiye'de zâhire alım satım işlerine nezaretle görevlendirilmesi de bunu teyit etmektedir. Oğlu Abdu'l-Bâsıt'ın ifadesiyle, bu sırada henüz yirmüç yaşlarında olan Halil b. Şâhin'in üstlendiği bu zâhire nâzırlığı, devlet kademesindeki ilk görevidir²⁷. Burada bulunduğu süre içerisinde Mekke-i Mükerreme'ye giderek hac vazifesini yerine getirdi. 837 (1433-1434) yılında onu İskenderiye nâibi olarak görmekteyiz²⁸. Bir süre sonra el-Eşref Barsbay'ın baldızı ile 838 yılı Cemaziye'l-Ahar (Ocak 1435)'da evlenerek dünya evine giren Halil b. Şâhin bu vesile ile sultan ile akrabalık tesis etti. Bu akrabalığın semeresini, sultan Barsbay tarafından Kahire'ye davetle önce tabılhane emirliği, kısa süre sonra da 839 yılı Receb (Ocak-Şubat 1436)'inde darphane nâzırı olarak tayin edilmekle aldı²⁹. Halil b. Şâhin'in görevinde gösterdiği başarı onun 839 Ramazan (Mart-Nisan 1436) ayında Tâcu'd-Din el-Hatîr'in yerine vezirlik makamına çıkmasını da sağlamıştır. Ancak o vezirlik görevinde fazla kalmamış ve yaklaşık bir ay sonra bu görevden istifa ederek diğer makeddemü'l-hâss³⁰ görevlileriyle birlikte divanda sultanın hizmetinde bulunmayı tercih etmiştir³¹. 840 (1436-1437) yılı hac mevsiminde Kâbe'nin

²⁵ Abdu'l-Basıt b. Halil, *Neylû'l-Emel*, C. I / IV, s. 345.

²⁶ Kârimî tüccarlarının ileri gelenlerinden olup, Memluk sultanı el-Eşref Barsbay'a yakınlığı ile bilinirdi. Doğru, vakur ve hayır sahibi bir kişi olarak anılan İbrahim b. Karmış, 854 (1450) yılında 80 yaşlarında vefat etmiştir. Karimi Tüccarları hk. Bk. Altan Çetin, "Memlûkler Devrinde Kârimî Tüccarları", A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22 (35) 2004, s. 71-87.

²⁷ Abdu'l-Basıt b. Halil, *Neylû'l-Emel*, C. I / IV, s. 345-346.

²⁸ Abdu'l-Basıt b. Halil, *Neylû'l-Emel*, C. I / IV, s. 357; Es-Sehâvî, *ed-Dav'ul-Lami*, C. II / III. cüz, s. 195-197 ; Halil b. Şâhin'in saray katında mevkiini korumak için zaman zaman sultan ve hane-dan üyelerine hediyeler verdiğini görüyoruz. Mesela h. 838 / 1434-1435 yılında sultan el-Eşref Barsbay için 5 bin dinar değerinde altın bir Hafle, sultanın hanımı için 500 miskal altın değerinde İskenderiye dokuması kıymetli bir elbise hediye edilmişti (*Neylû'l-Emel*, C. I / IV, s. 369).

²⁹ Garsu'd-Din Halil b. Şâhin ez-Zâhiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memâlik ve Beyânât-Turuk ve'l-Mesâlik* (nşr. P. Ravisse), 2. bsk. Kahire 1988 s. 40; *Neylû'l-Emel*, C. I / 4, s. 399; Son dönem Memluk tarihçisi İbn İyas, İbn Şâhin ez-Zâhiri'nin vefat haberini verirken onun Memluk sultanı ile olan bu akrabalığına işaretle "...damat Halil vefat etti" ifadesini kullanır (*Bedâiyü'z-Zuhûr*, C. III, s. 25); Es-Sehâvî, *ed-Dav'ul-Lami*, C. II / 3. cüz, s. 195-197

³⁰ Mukaddemü'l-Has, Divan toplantılarında sultanın yakınında bulunarak hizmetlerine bakan divan görevlilerine verilen addır (Dehman, *Elfaz et-Tarihiye*, s. 142).

³¹ Abdu'l-Basıt b. Halil, *Neylû'l-Emel*, C. I / IV, s. 404.

örtüsü ve diğer hediyeleri götürmek için Sultan Barsbay tarafından mahmil³² ve hac emiri olarak görevlendirildi³³. Dönüşünde 841 Safer (Ağustos-Eylül 1437) ayında Kerek naibi tayin edilen Halil b. Şâhin, bacanağı Sultan el-Eşref Barsbay'ın 1438'deki ölümüne kadar bu görevi devam ettirdi³⁴.

Barsbaydan sonra Memluk sultanı olan el-Melik ez-Zâhir Çakmak (1438-1453) onu Kerek naibliğinden alarak önce Safed şehrine atabek, daha sonra da 842 Zülkade (Nisan-Mayıs 1439) ayında mukademü'l-elf payesi vererek Malatya'ya naib olarak tayin etti. Bu son görevinde yaklaşık olarak dört yıl müddetle görev yapan Halil b. Şâhin, 846 yılı Cemaziye'l-evvel (Eylül-Ekim 1442)'inde naiblikten istifa etti³⁵. Emirler arasında merkez Kahire'de ortaya çıkan karışıklıklar esnasında babası Şâhin'in siyasetini takip ederek olayların içinde yer almadı. Nitekim Halil b. Şâhin'in kargaşa ortamının durulmasından sonra, 846 Cemaziye'l-ahar (Ekim-Kasım 1442)'inde Haleb atabeki Kızdoğan'ın yerine bu şehire atabek olarak görevlendirildiğini görüyoruz. Ancak bir süre sonra Haleb naibi Kânibay el-Hamzavî ile aralarında çıkan bir sürtüşme sonucunda, nâibin şikayeti üzerine görevden alınarak, 848 yılı Cemaziye'l-ahar (Eylül-Ekim 1444)'inde Haleb kalesinde hapsedildi. Hapis hayatından ancak hocası İbn Hacer'in ve ümerânın şefaatiyle kurtulan ve sultan tarafından affedilen Halil b. Şâhin³⁶, önce Harem-i Halil'e tarhan, kısa bir süre sonra da 850 yılı Muharrem'inde (Mart/Nisan 1446) emir Toğan'ın yerine Kudüs'e naib olarak tayin edildi³⁷. Ancak Kudüs'te çok fazla çalışma imkanı bulamayan Halil

³² A. Çubukçu, "Halil b. Şahin", *D.İ.A.* C.XV, s. 328-329; Mahmil, Hac mevsiminde Mekke'ye gönderilen kıymetli hediyelere verilen addır. Memluk sultanlarının Hicaz üzerindeki hakimiyetini gösteren sembollerdendir. Memluk devletinin kuruluşundan itibaren saltanat alametlerinden sayılmış olup, ilk defa Sultan Baybars tarafından 1271 yılında techiz edilmiştir. ağaçtan yapılmış olan mahmil, etrafı kıymetli kumaşlarla çevrelenmiş olan bir mahfe içerisinde bir devenin üzerine yüklenirdi. Mahmili taşıyan bu deve emir-i mahmilin idaresindeki Hac kervanının en önünde giderdi. Üzerine kimsenin binmediği bu devenin üstünde altın ve mücevherlerle sultanın isim ve ünvanlarının işlenmiş olduğu bir kubbe bulunurdu. İnsanlar hac mahmiline çeşitli musikî aletleriyle şarkılar ve ilahiler söyleyerek Mekke'ye varıncaya kadar eşlik ederlerdi. Mısır'dan Hac mahmili gönderme işi I. Dünya savaşına kadar kesintisiz olarak devam etmiştir (el-Hatib, *Mustalahat ve el-Elkâb et-Tarihîyye*, s. 389-390).

³³ Abdu'l-Basıt b. Halil, *Neylü'l-Emel*, C. I / IV, s. 421.

³⁴ Abdu'l-Basıt b. Halil, *Neylü'l-Emel*, C. II / V, s. 11-12; Es-Sehâvî, *ed-Dav'ul-Lami*, C. II / III. cüz, s. 195-197

³⁵ Abdu'l-Basıt b. Halil, *Neylü'l-Emel*, C. II / V, s. 85,176; Mukaddemü'l-elf rütbesi Malatya naibliğinden bir yıl sonra h. 843 Rebiü'l-ahir'inde verilmiştir (C. II / V. s. 103); Abdu'l-Basıt, babası Halil'in Malatya naibliği yaptığı yıllarda dünyaya geldiğini ifade eder (et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/I, s.14); Es-Sehâvî, *ed-Dav'ul-Lami*, C. II / IV. cüz, s. 27.

³⁶ Abdu'l-Basıt b. Halil, *Neylü'l-Emel*, C. II / V, s. 177, 180, 190.

³⁷ Abdu'l-Basıt b. Halil, *Neylü'l-Emel*, C. II / V, s. 216; ; Es-Sehâvî, *ed-Dav'ul-Lami*, C. II / IV. cüz, s. 27; et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/I, s. 14-16. ; A. Çubukçu, "Halil b. Şahin", *D.İ.A.* C.XV, s. 328-329.

b. Şâhin, bir süre sonra naiblik görevinden de azledildi. Üst üste gelen bu sıkıntılar sebebiyle devlet ricaline karşı bir kırgınlık duyan Halil b. Şâhin, Dimaşk'a yerleşerek kendisine verilen emîr-i aşara (onlar emiri) nafakası ile sakin bir hayat yaşamaya karar verdi³⁸. Burada bulunduğu süre içerisinde birisi El-Melik ez-Zâhir Çakmak'ın saltanatının sonlarında diğeri de el-Melik el-Eşref Seyfeddin Aynal (1453-1461)'ın saltanatının başlarında olmak üzere iki defa Dimaşk şehrinin hac emirliğini üstlenmiş ve bu sayede tekrar hac vazifesini edâ etme imkanına kavuşmuştur. Devlete yaptığı başarılı hizmetler dolayısıyla 859 Cemaziye'l-evvel (Nisan Mayıs 1455)'inde yirmiler emirliği ile taltif edilmiş ve Trablus'a tarhan olarak tayin edilmiştir³⁹. Trablusta bulunduğu bu süre zarfında Memluk devletinin ileri gelen emirlerinden Seyfu'd-Din Hac İnal el-Yeşbukî ile yakın dostluk tesis etmiş ve bu dostluğun bir semeresi olarak da tekrar Trablus'un hacibliklerinden birisi ile taltif edilmiştir⁴⁰. Halil b. Şâhin 869 (1464-1465) yılında Kahire'ye giderek Sultan Hoşkadem'in huzuruna çıkmıştır. Sultan, hüsnü kabûl gösterdiği Halil b. Şâhin ve evlatlarına kayd-ı hayat şartı ile Dimaşk'ta çeşitli ıktalar tahsis etmiştir⁴¹. Tekrar Trablus'a dönen Halil b. Şâhin, ömrünün sonuna kadar burada yaşamış ve 13 Cemaziye'l-Ahir 873 (29 Aralık 1468) tarihinde Trablus'ta vefat etmiştir. Cenazesi sağlığında bizzat kendisinin yaptırdığı türbeye defnedilmiştir⁴².

Oğlu Abdu'l-Bâsıt el-Hanefî, babasının fıkıh, tefsir, inşâ, tarih, tâbir ve diğer alanlarda kaleme aldığı otuz cilt eseri olduğunu ifade eder. Abdu'l-Bâsıt ve diğer kaynakların verdiği bilgilere göre Halil b. Şâhin'in tespit edebildiğimiz başlıca eserleri şunlardır:

a-Keşfü'l-Memâlik ve Beyânı't-Turûk ve'l-Mesâlik:

Halil b. Şâhin bu eserin mukaddimesinde, "bu eseri **Kitâbu Keşfü'l-Memâlik, ve Beyânı't-Turûk ve'l-Mesâlik** adıyla 2 büyük cilt, 40 ana bölüm ve

³⁸ Abdu'l-Basıt b. Halil, *Neylû'l-Emel*, C. II/ V, s. 301.

³⁹ Abdu'l-Basıt b. Halil, *Neylû'l-Emel*, C. II/ V, s. 438.

⁴⁰ et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/I, s. 23-24.

⁴¹ Abdu'l-Basıt b. Halil, *Neylû'l-Emel*, C. II/ VI, s.108 ; et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/1, s. 32.

⁴² Abdu'l-Basıt b. Halil, *Neylû'l-Emel*, C. II/ VI, s.355-356; et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/1, s. 18 ; İbn Şâhin ez-Zahirî'nin ölüm tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. İbn İyas, vefat tarihini h. 873 (1468-1469) olarak verir (*Bedâiyü'z-Zuhûr* , C. III, s. 25); es-Sehâvî'ye göre Müellif h. 813 (1410) yılında doğmuş ve 873 (1468-1469) yılında 60 yaşlarında vefat etmiştir (*ed-Davû'l-Lami*, C. II / III. cüz, s.195-197); İsmail Paşa el-Bağdadî ise müellifin doğum tarihini vermediği gibi vefat tarihini de h. 893 (1487-1488) yılında göstererek yanlış bilgi verir (*Hediyetü'l-Arifin Esmâi'l-Müellifin ve'l-Asârü'l-Musannifin*, C. I, İstanbul 1951, s.353-354); Ömer Rıza Kahhale, *Mucemu'l-Müellifin, Teracimu Musannıfı'l-Kütübi'l-Arabiyye*, C. I, Beyrut 1993, s. 684.

60 alt başlık halinde kaleme aldığını” ifade etmektedir. Ancak daha sonra eserin çok hacimli olduğu düşüncesiyle **Zübdetü Keşfü'l-Memâlik ve Beyânı't-Turûk ve'l-Mesâlik** adıyla 12 bölüm olarak kısalttığını ifade etmektedir. Ne yazık ki, müellifin sözünü ettiği ve çok önemli bilgileri ihtiva ettiğine inandığımız bu hacimli kitap günümüze kadar ulaşamamıştır. Halil b. Şâhin, Zübde adıyla yaptığı muhtasarın da hacimli olduğunu düşünmüş olacak ki daha sonra bunu da kısaltarak **Safvetu fî Telhîs ez-Zübde** adıyla küçük bir risale haline getirmiştir⁴³.

b-Kitâbu Zübdetü Keşfü'l-Memâlik ve Beyânı't-Turûk ve'l-Mesâlik.

Ülkemizde Ortaçağ Türk-İslam tarihi araştırmacıları tarafından, Zübdetü Keşfü'l-Memalik'ten büyük ölçüde istifade edilmiş, ancak bu çalışmalarda eser ve müellif hakkında tanıtıcı hiç bir yazı kaleme alınmamıştır. Eserin yazma nüshalarından birisi Bibliothèque Nationale'de 1724,2258 numara ile kayıtlıdır. Türkiye'deki yazma nüshası ise Topkapı Sarayı'nda, III. Ahmed Kütüphanesi 2990 ve 3008 numara ile kayıtlıdır⁴⁴.

Zübdetü Keşfü'l-Memalik'in neşri konusunda Asri Çubukçu'nun verdiği bilgilere göre⁴⁵ kitabın bir bölümü Silvestre de Sacy ve antoine-Isaac tarafından Fransızca tercümesi ile birlikte Paris'te yayınlanmıştır⁴⁶. Tamamının neşri ise ilk defa Paul Ravesse tarafından 1894 yılında yapılmış olup⁴⁷, daha sonra 1988-1989 yıllarında Kahire'de bu neşrin tıpkı basımı yayınlanmıştır. Richard Hartmann, eserin Suriye ve Filistin'le ilgili bölümlerini Tübingen Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde doktora tezi olarak incelemiş ve Almanca çevirisiyle birlikte neşretmiştir⁴⁸. Daha sonra Jean Gaullmler kitabın tamamını neşretmiştir⁴⁹. Fuat Sezgin, Silvestre de Sacy, Antoine-Isaac ve Richard Hartmann'ın çalışmalarıyla birlikte Paul Ravaisse'nin neşrini, İslamic Geography serisinin LXXIX. cildinde ofset olarak neşretmiştir⁵⁰. Eser ile ilgili son neşir çalışması ise Halil

⁴³ et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/I, s. 20.

⁴⁴ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatı'na Medhal*, s.461.

⁴⁵ A. Çubukçu, "Halil b. Şahin", *D.İ.A.* C.XV, s. 328-329

⁴⁶ *Extrait du livre intitulé la Crème le l'expositin detalillée des provinces et tableau des chemins et des routes; Par Khalil ben Schain Dhahéri : Min Kitab Zubdat Kasf al -mamâlik wa bayân atturuq wa-masâlik*, Paris 1806

⁴⁷ Garsuddin Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik ve Beyanı Turuk ve'l-Mesalik* (nşr. Paul Ravaisse), Paris 1884; 2.Baskı, Daru'l-Arap, Kahire 1988.

⁴⁸ *Die geographischen nachrichten über Palästina und Syrien in Halil az-Zâhirt's Zubdat Kachf al-mamâlik*, Kirchhain 1907.

⁴⁹ *La Zubda Kachf Al-Mamâlik de Khalil Az-Zâhiri*, Beyrouth 1950

⁵⁰ Halil Zahiri, *Kitabü Zübdetü Keşfü'l-Memalik* (nşr. Fuad Sezgin), Frankfurt 1993; Asri Çubukçu "Halil b. Şahin", *D.İ.A.*, XV, İstanbul 1997, s. 328-329.

el-Mansur tarafından yapılmıştır⁵¹. Halil el-Mansur'un tahkikli bir neşir yapmış olacağını düşünerek ilim âlemi adına sevinmiştik. Ancak O da tıpkı Ravesse gibi eserin tıpkı basımını yapmakla iktifa etmiştir. İki eser arasındaki tek fark ise son neşrin yazısının daha okunaklı ve matba harfleri ile yapılmış olmasından başka bir anlam ifade etmemektedir.

Eserin ilk defa neşrini yapan Paul Ravaisse'nin ifadesi ile bu eser "XIII -XV. Yüzyıllarda Memluk Hâkimiyetinde Mısır, Suriye ve Hicaz'ın Siyasi ve İdari Tablosu"nu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Eser Memluk devri için bir kaynak olmakla beraber, Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde devlet teşkilatı, sultanın konumu, saray hayatı ve devlet görevlileri ile merkez ve taşra teşkilatına yönelik bilgiler verir. Eserde geçen ıstılahlar aynı zamanda Eyyubî, Memluk ve Osmanlı dönemlerini de içerisine almakta ve bu devletlerin teşkilat yapılarına ışık tutmaktadır. Eser bu haliyle el-Ömerî'nin et-Ta'rîf bi'l-Mustalah'ı's-Şerîf'i ile, el-Kalkaşandî'nin Subhu'l-'Aşâ fi Sınâ'ati'l-İnşâ'sını tamamlar niteliktedir.⁵²

c- el- İşârât fi İlmi'l-İbârât.

Bir nevi rüya tabiri türünden olan bu eserin çok sayıda nüshası günümüze ulaşmıştır. Buna göre; Kahire (nr. 4856) ve Bibliotheque Nationale'de (nr. 2752) bulunan nüshalarının yanında Türkiye'de de çok sayıda nüshaları mevcuttur. Bunlar Atıf Efendi Kütüphanesi 1973 numarada, Ragıp Paşa Kütüphanesi 646 numarada, Köprülü Kütüphanesi 116 numarada, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi A35; 2912; 3887; 6245 ve 6266 numarada kayıtlı nüshalarının yanında⁵³ 1694 tarihinde yapılmış bir istinsahı da Ankara Milli Kütüphane'de 06 MK. Yz. A 5519 numara ile kayıtlıdır. Aynı eser 1993 yılında Beyrut'ta Seyyid Kistrâvî Hasen tarafından tahkikli olarak neşredilmiştir.

d- el-Kevâkibu'l-Münîr fi Usûli't-Ta'bîr: Bu eserde bir nevi rüya tabiri ile alakalıdır.

e- el-Burhânu'l-Müstakîm fi Tefsîr el-Kur'ani'l-Azîm: Bu eser isminden de anlaşılacağı gibi Kur'an-ı Kerim tefsiridir.

⁵¹ Ez-Zahiri, Garsuddin Halil b. Şahin, *Zübdetü Keşfu'l-Memalik ve Beyan et-Turuk ve'l-Mesalik* (thk. Halil el-Mansur), Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, 133 s. Beyrut 1997.

⁵² Zübdetü Keşfu'l-Memâlik ile ilgili tarafımızdan iki makale çalışması yapılmıştır. Bk. "Zübdetü Keşfu'l-Memâlik'de Türk Devlet Telâkkisinin Yansımaları", Prof. Dr. Reşat Genç Armağanı, Ankara 2009; "Ortaçağ Türk-İslam Devlet Teşkilatı İçin Rehber Bir Kaynak; Halil b. Şahin ve Eseri Zübdetü Keşfu'l-Memâlik" *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Journal of Oriental Studies, Yıl: 8, Sayı: 26, 2008/I, s. 21-35.

⁵³ A. Çubukçu, "Halil b. Şahin", *D.İ.A. C.XV*, s. 328-329

f- et-Tuhfe el-Münîfe fî el-Ehâdis eş-Şerîfe ve şerhuhâ: Bu eserde bazı Hadis-i Şerif'lerin toplanmasından ve bunların açıklamalarından meydana gelmiştir.

g- et-Tahrîr fî Envâi et-Ta'zîr

h- el-Gâye fî et-Tıb: Temel Tıp bilgilerini ihtiva eden bir eserdir.

ı- el-Mu'temid fî el-Galât el-Müteammid

j- el-Zahîre li vakt el-Hayre

k- Divân Huttâb

l- İcma' el-Cumhûr ala müzemmeti Şarâb el-Humûr: Müskiratın zararları üzerine kaleme alınmıştır.

m- Kitâb el-İnşâ eş-Şerîf ve Nâbehu min Külli belîd ve Zarîf

n- el-Münîf fî İnşâi's-Şerîf.

Bu iki eser ise inşa sanatının kural, kaide ve incelikleri üzerinedir.

o- el-Mevâhib fî İhtilaf el-Mezâhib.

p- el-Kevâkibu'l-Münîr fî Usûli't-Ta'bîr

r- Ed-Dürretü'l-Mudîyye fî es-Sîyeri'l-Merdiyye.

Bunlardan başka Hz. Peygamber başta olmak üzere büyük hükümdarları ve melikleri, devlet erkanından ileri gelen kişileri öven çeşitli kasideleri de bulunan İbn Şâhin'in ciltler halinde kaleme aldığı çok sayıda şiir divanları olduğu ifade edilmektedir⁵⁴.

İdareciliği zamanında yaptırmış olduğu hayır eserleri sebebiyle halk arasında hayırla yadedilen Halil b. Şâhin ez-Zâhirî'nin hayatını, siyasi ve ilmi faaliyetlerini anlatan çeşitli biyografiler kaleme alınmışsa da bunlar günümüze kadar ulaşmamıştır⁵⁵.

3- Ebu'l-Mekârim Zeynu'd-Din Abd el-Bâsıt b. Halil b. Şâhin ez-Zâhirî, eş-Şeyhî, el-Hanefî:

Makaleye konu olan Emir Şâhin'in ahfadından üçüncü şahıs Abdu'l-Basıt'tır. Emir Şâhin'in torunu olan Abdu'l-Basıt, babası Halil'in naiblik görevi

⁵⁴ İbn İyas, *Bedâyiü'z-Zuhûr*, C. III, s. 25; Es-Sehâvî, *ed-Davû'l-Lami*, C. II/III. cüz, s.195-197; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifîn*, C. I, s. 353-354; et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/I, s. 19-21.

⁵⁵ et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/I, s. 21.

için bulunduğu Malatya'da 11 Receb 844 Pazar günü (6 Aralık 1440) dünyaya geldi. Annesi Şekerbay Hanım, Halil b. Şâhin'in azatlı cariyelerinden olup, namaz, oruç ve ibadete çok düşkün dindar ve hayır sahibi bir kadın olarak tavsif edilmektedir⁵⁶. Abdu'l-Bâsıt daha sekiz yaşlarında iken annesi vefat etmiş, talem ve terbiyesi ile babası Halil yakından ilgilenmiştir. Nitekim Abdu'l-Basıt ilk eğitimini babasından ve Malatya'da bulunan devrin ilim adamlarından almıştır.

Babası Halil b. Şâhin'in 859 (1454-1455) yılında Trablus'ta görevlendirilmesi sebebiyle Abdu'l-Bâsıt da onunla birlikte Malatya'dan ayrılmak zorunda kaldı. Bu mecburi göç onun eğitimine bir süre de olsa ara vermesine neden oldu. Trablus'ta ilk günlerinde bir tacirin evinde kalan Abdu'l-Bâsıt ve ailesi daha sonra şehir dışında Trablus dağının eteklerinde bulunan Uyratiyye⁵⁷ mahallesinde bir eve yerleştiler⁵⁸. Abdu'l-Bâsıt Trablus'ta bulunduğu bu süre içerisinde ilim tahsiline devam etmiştir. Trablus'ta bulunan ulemanın yanı sıra bu şehre gelen diğer İslam âlimlerinden de çeşitli dersler aldığı anlaşılmaktadır. Bunlar arasında Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Said b. Müflih, Ebi Bekir el-Kıysî el-Kudsî ed-Deyrî ilk sırayı alır. Bundan başka Trablus'un ileri gelen ulemasından hatip ve müderris Taceddin Abdulvehhab b. Muhammed b. Zühre el-Hurazî et-Trablusî'den ifta ve hitabet dersi almış ve h. 862-865 (1457-1461) yılları arasında bu âlimin Mansur Camiinde verdiği derslere katılmıştır. Abdu'l-Bâsıt'ın Trablus'ta ders aldığı ilim adamlarından birisi de Bâbâ diye meşhur olan Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Evzâî ed-Dımaşkî es-Salihî'dir. Müellif bu şahıstan fıkıh ve tâbir dersleri aldığını ve çok müstefid olduğunu ifade eder⁵⁹.

Abdu'l-Bâsıt, h. 865 (1452-1453) yılında babası ile birlikte önce Dımaşk'ta daha sonra da Kahire'de görülmektedir. Memluk devletinin başkenti Kahire'ye gelişlerinde devlet erkânı tarafından büyük saygı ile karşılanmışlardır ki, bunda

⁵⁶ Muhammed Kemaleddin İzzeddin Ali, *Abdu'l-Basıt, el-Hanefî, Müerrihan*, Kahire 1990, s. 13; Neylül'-Emel fi Zeyli'd-Düvel, I, s. 23; İbn İyas, *Bedâiyü'z-Zuhûr*, C. IV, s. 374.

⁵⁷ Sultan Baybars devrinde başlayan Moğol mülteci akını sonraki yıllarda daha da artarak devam etmiştir. Memluk kaynakları, Gazan Han zamanında Suriye bölgesine 10 bin çadırılık bir Moğol mülteci grubunun geldiğini kaydederekler. Zeynu'd-Din Ketboğa'nın sultanlığı devrine tesadüf eden bu iltica olayında, sayının bu kadar fazla olması, Memluk sultanının Moğol asıllı bir şahıs olmasıyla doğrudan ilgili olmalıdır. Nitekim bu Moğollardan büyük bir kısmının Şam'da yerleştirildikleri bir mahallenin adı daha sonra Uyratiyye ismiyle anılır olmuştur (Makrizi, *Suluk*, C.II, s. 21-23; İbn Tanrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zahire Fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire* (nşr. M. Hüseyin Şemseddin) Beyrut 1992, C. VIII, s. 51; Fuad Sayyad, *Moğol*, s. 233-236; K.Y. Koprıman, "Mısır Memlukleri (1250-1517)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.VI, Çağ Yay., İstanbul 1989, s. 479 - 480.

⁵⁸ et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/I, s. 23.

⁵⁹ et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/I, s. 24 - 25.

babası Halil b. Şâhin'in, Memluk sultanının kayınbiraderi olması etkili olsa gerektir. Abdu'l-Bâsıt burada da ilim tahsilini aksatmamıştır. Dımaşk'ta Kur'an, hadis, fıkıh ve kıraat dersleri almış, Nesefî'nin 2696 beyit olan manzumesini ezberlemiştir⁶⁰. Ayrıca Müeyyediyye Medresesi'nde Kadı'l-Kudat ed-Deyrî'nin ders halkasına katılarak Ferâiz dersleri almıştır. Burada bulunduğu sırada sadece ilim tahsili ile uğraşmadığı aynı zamanda ticaretle de iştigal ettiği anlaşılmaktadır. H. 866 yılı Rebiu'l-Evvel ayında (Aralık-Ocak / 1461-1462) Kahire'den ayrılarak sahil bölgelerine giden Abdu'l-Bâsıt, üç ay süre ile buralarda Ketan ticareti ile uğraşmıştır. Bu ticarettten elde ettiği kazancından fakirler için 800 dinar infak etmesine bakılırsa, büyük oranda kâr ettiği anlaşılmaktadır⁶¹.

Artık yirmi iki yaşını tamamlayan Abdu'l-Bâsıt, kısa süre önce gerçekleştirdiği ticaret tecrübesi ile kendi ayakları üzerinde durabileceğini göstermiştir. Nitekim h. 11 Şevval 866 Cuma günü (9 Temmuz 1462), onun İskenderiye limanından bindiği bir gemi ile 5 yıl sürecek Kuzey Afrika ve İspanya seyahatine çıktığını görüyoruz⁶². Trablusgarb, Tunus, Kayravan, Kostantiniyye, Telmisan, Cerbe adası ile İspanya yarımadasında Endülüs medeniyetine ait Malka, Gırnata şehirlerini kapsayan bu seyahat sadece ticarî bir gezi niteliği taşımamaktadır. Bizzat er-Ravdu'l-Bâsım adlı eserinde Kuzey Afrika ve Endülüs seyahatini günün gününe zikreden Abdu'l-Bâsıt, bu seyahati esnasında hem ticaretle uğraşmış hem de ilim öğrenmeye devam etmiştir. Abdu'l-Bâsıt'ın yine bu eserinde verdiği bilgilere göre, gittiği yerlerde o bölgenin meşhur ilim adamları ile tanıştığı onların derslerine katılarak ilmî müzakere ve münazaralarda bulunduğu ve özellikle fıkıh, mantık, tarih, dil ve tıp alanlarında dersler aldığı anlaşılmaktadır⁶³. Abdu'l-Bâsıt, h. 871 yılı Zülkâde (Haziran-Temmuz 1467) ayında Kahire'ye dönmüş ve ölümüne kadar Kahire'de müderrislikle ve eser yazmakla meşgul olmuştur. Sâkin tabiatlı, asil bir insan olarak bilinen Abdu'l-Bâsıt, uzun boylu ve zayıf idi. Saçlarını tasavvuf erbabı bir sofi gibi tıraş ettirir ve öyle tarardı. Burnu çok büyük olması sebebiyle devrin şairleri tarafından zaman zaman alay konusu olmuştur. Ömrünün son bir buçuk yılını (on sekiz ay) felçli olarak geçirmiş ve h. 5 Rebiu'l-Ahar 920 (30 Mayıs 1514) tarihinde vefat etmiştir⁶⁴.

⁶⁰ Es-Sehâvî, *Dav'u'l-Lami*, C. II / IV. cüz, s. 27.

⁶¹ et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/I, s. 25.

⁶² M. Kemaleddin, *Abdu'l-Basit, el-Hanefti*, s. 14.

⁶³ et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/I: M. Kemaleddin, *Abdu'l-Basit, el-Hanefti*, s. 14.

⁶⁴ Es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lami*, C. II / IV. cüz, s. 27; İbn İyas, *Bedâiyü'z-Zuhûr*, C. IV, s. 374; M. Kemaleddin, *Abdu'l-Basit, el-Hanefti*, s. 25.

Abdu'l-Bâsıt'ın dedesi Şâhin eş-Şeyhî'nin nüfuzlu bir Memluk emîri olmasının yanında babasının da kısa bir süre içinde olsa vezirlik makamında bulunması, onun "vezirin oğlu" diye isimlendirilmesine ve gittiği her yerde saygı ile karşılanmasına vesile olmuştur. Ailesinin bu nüfuz ve saygınlığından daima istifade eden Abdu'l-Bâsıt, hayatı boyunca herhangi bir maddî sıkıntı yaşamadan hep saygı ve itibar görmüştür. Bu aristokrat konumunu siyasî ve idarî işler yerine ilim öğrenmeye yönlendiren Abdu'l-Bâsıt, Malatya'da bizzat babasının rahle-i tedrisi ile başlayan ilim hayatında Endülüs, Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'deki İslam âleminin büyük ve değerli âlimlerinden dersler alarak tabir yerinde ise doğu ve batı ilimlerini bünyesinde toplamıştır⁶⁵. Abdu'l-Bâsıt'ın bizzat eserlerinde kaydettiği ve sayıları yaklaşık olarak kırk küsura varan bu ilim adamlarının isimleri ve eserleri Abdu's-Selâm et-Tedmurî tarafından Neylü'l-Emel'in giriş kısmında detaylı bir şekilde sıralanmıştır⁶⁶. Devrin önde gelen bu ilim adamlarından bazıları ve Abdu'l-Bâsıt'a verdikleri dersler şunlardır.

Müellifin ders aldığı hocalar arasında ilk sırayı babası **Halil b. Şâhin** alır. Babasından iyi bir tarih eğitimi almış ve tarihçiliği babasının çizgisinde seyretilmiştir. Daha sonra onun ilk hocaları olarak sayabileceğimiz **Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Said b. Müflih** ile Ebi Bekir el-Kıysî el-Kudsî ed-Deyrîden Kur'an, hadis fıkıh, Taceddin Abdulvehhab b. Muhammed b. Zühre el-Hurazî et-Trablusî'den ifta ve hitabet, dersleri aldı. Ayrıca **İbrahim b. Ahmed b. Nasır b. Halife b. Ferec el-Mukaddesî**'den nazım ve şiir, Tunus Şeyhi **İbrahim b. Muhammed el-Cederî**'den fıkıh, **Ebu Nazîf er-Rumî**'den tıp ve fıkıh, **Şeref Yunus er-Rumî**'den Mantık Felsefe Kelam, **Ahmed b. İsmail b. İbrahim b. Musa b. Saîd el-Menûfî**'den feraiz ve hesap ilminin yanında şiir dersleri, **Abdurrahman b. Said el-Ferencî**'den tıp, **Abdurrahman es-Sa'lebî**'den tefsir, **Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Evzâ'î**'den fıkıh ve tabir, **Muhammed b. Muhammed el-Belevî**'den tıp, **Muhammed el-Vâsilî et-Tunusî**'den Hadis, tefsir ve Kur'an dersleri, **Mustafa er-Rumî**'den Türkçe, dersleri almıştır. Abdu'l-Bâsıt, eserlerinde ders aldığı hocalarını zikrederken **El-Emin el-Aksarayî** ile **İshak b. İsmail b. İbrahim b. Şe'îb en-Necmî el-Kırımî**'den, Arapça, Meanî ve Beyan dersleri aldığını ifade ile bunlardan şeyhim diye bahsetmektedir⁶⁷.

⁶⁵ et-Tedmurî, *mukaddime*, C.I/1, s. 36, 46; Abdülkerim Özeydın, "Abdülbâsıt el-Malatî", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. I, s. 201; Kahhale, *Mucemu'l-Müellifin*, C. III, s. 40-41.

⁶⁶ et-Tedmurî, *mukaddime*, C.I/I, s. 38-45.

⁶⁷ et-Tedmurî, *mukaddime*, C.I/I, s. 24-25, 38-45; Es-Sehâvî, *ed-Dav'ul-Lamî*, C. II / 4. cüz, s. 27 ; Abdülkerim Özeydın, "Abdülbâsıt el-Malatî", *DİA.*, C. I, s. 201.

Abdu'l-Bâsıt'ın ömrünü ilim öğrenmeye vakfederek özellikle tefsir, Hanefî fıkıhı, mevâiz, tarih, terâcim, tıp, Arapça ve Türkçe grameri, edebiyat, usul, nazm, mantık, hendese vs. ilimlerde devrin söz sahibi âlimleri arasına katılmıştır⁶⁸. Nitekim bu ilmî birikimi sayesinde değişik alanlarda çok sayıda eserler kaleme almıştır. Devrin devlet ricali ile yakın ilişkileri, eserlerinde vermiş olduğu bilgilerin doğruluk değerini artırmıştır. Eserlerinde verdiği bilgileri; bizzat şahid olduğu olaylar ile şahitlerin kendilerinden dinledikleri ve kendisinden önceki devirlerde kaleme alınmış eserlerden yaptığı nakiller oluşturmaktadır. Ancak buna rağmen bazı konularda yanlış veya eksik bilgi verdiği de eserleri üzerinde yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur. Eserlerinde sık sık kendi yazdığı şiirlere de yer veren Abdu'l-Bâsıt'ı, bu konuda eleştiren Abdüsselam et-Tedmurî, onun şiir kurallarına uymadığını, şiirlerinde pek çok gramer hataları olduğunu, zaman zaman da yerel lehçelere ait lafızlara yer verdiğini, zamanın şairlerini taklitten öteye geçemediğini ve şiirinin orta düzeyde olduğunu söylemektedir⁶⁹. Yine Eyyubî ve Memluk devri hükümdarlarının kısa hal tercümelerini kaleme aldığı Nüzhetü'l-Esâtin adlı eserin tahkikli neşrini yapan Muhammed Kemaleddin İzzeddin de Abdu'l-Bâsıt'ın pek çok yanlışını ortaya koymaktadır⁷⁰.

Abdülaziz Ömer et-Tedmurî, Abdu'l-Bâsıt'ın ömrü boyunca çok sayıda eser kaleme aldığını ancak bu eserlerden sadece yirmiye yakınını ismen bildiklerini ifade eder. Abdu'l-Bâsıt ve eserleri üzerine yapılan araştırmalar sonucu isimleri tespit edilebilen eserleri şunlardır:

- a- **er-Ravdu el-Basım fi Havadis el-Umr ve't-Terâcim**: büyük bir tarih kitabıdır. Yıl esas alınarak düzenlenmiştir. Günümüze ancak 4 cildi ulaşabilmiştir. Diğer ciltleri henüz ortaya çıkmamıştır. Bu dört cild h. 844-874 yıllarına ait olayları ihtiva eder (I. Cild 844-865; II. Cild 865-868; III. Cild 868-872; IV. Cild 872-874). Kitabın tek yazma nüshası mevcut olup, İtalya'da Vatikan kütüphanesinde Ar. 728 numara ile kayıtlıdır. Bu nüshadan yapılmış bir mikrofilm kopyası ise Mısır Milli Kütüphanesi'nde Timuriyye kısmında 2403 numara ile kayıtlıdır⁷¹.

⁶⁸ İbn İyas, *Bedâiyü'z-Zuhûr*, C.V, s. 96; Es-Sehâvî, *ed-Dav'ul-Lamî*, C. II /IV. cüz, s. 27; et-Tedmurî, *mukaddime*, C. I / I, s. 46; M. Kemaleddin, *Abdu'l-Basit, el-Hanefi*, s. 13.

⁶⁹ et-Tedmurî, *mukaddime*, C. I / I, s. 47.

⁷⁰ Abdu'l-Basit b. Halil b. Şahin el-Malatî, *Nüzhetü'l-Esâtin fi men Veliye Mısır min es-Selatin* (Thk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin Ali), Kahire 1987; Muhammed Kemaleddin İzzeddin Ali, daha sonra kaleme aldığı bir diğer çalışmada da, Abdu'l-Bâsıt ve eserleri hakkında detaylı bilgi vermektedir (*Abdu'l-Bâsıt, el-Hanefi, Müerrihan*, Kahire 1990, s. 147-168).

⁷¹ et-Tedmurî, *mukaddime*, C.I/I, s. 52-53.

- b- Nüzhetü's-esâfîn fî men veliye Mısır mine's-Selâfîn:** Kısa hal tercümelelerinden oluşan bir eserdir. İki ana bölümden oluşur. İlk Bölüm'de Eyyubi devletinin kurucusu Selahaddin ile başlayıp yıkılışa kadar hüküm sürmüş olan Eyyubi hükümdarlarının kısa biyografileri verilmiştir. İkinci Bölüm Bahri ve Burci Memlukleri olarak iki kısma ayrılır. Bu bölümde de 1250-1517 yılları arasında hüküm sürmüş Memluk sultanlarının kısa biyografileri verilmiştir. Eserin çok sayıda nüshaları mevcuttur. Ayasofya Kütüphanesinde 4793 numaralı mecmua içerisinde 24-143. varak arasında bir nüsha; Laleli Kütüphanesi 1/2044 numarada kayıtlı bir mecmuanın 1-9. varakları arasında bir nüsha; III. Ahmed kütüphanesi 2803 numaralı mecmuada müellif hattı ile yazılmış bir nüsha; Topkapı kütüphanesinde 6038 A 2803 numaralı mecmuanın 52-84. varakları arasında bir nüsha; Hindistan'da Hudabahş kütüphanesinde 2322 numara da kayıtlı 10 varak halinde bir nüsha bugün için ilim alemince bilinenleridir⁷².
- c- Neylü'l-Emel fî zeyli'd-Düvel:** Abdu's-Selam et-Tedmürî'nin verdiği bilgilere göre eser, kaynaklarda "zeylü'd-Düvel" veya meylü'l-Emel fî zeyli'd-düvel" şeklinde farklı isimlerle zikredilmiştir. Müellif 895 yılında kaleme aldığı bu eserini, Zehebî'nin h. 744 yılı olaylarının anlatımı ile sona eren meşhur Tarihu'd-Düvel adlı eserine zeyl olarak yazmış ve h. 896 yılına kadar getirmiştir. İki cilt olarak kaleme alınmış olan bu eserin birinci cildinde h. 744-840 yılı olayları anlatılmış, ikinci ciltte ise 841-896 yılı olaylarına yer verilmiştir. Eserin eldeki mevcut tek nüshası Oksford Bodliyan kütüphanesinde Hunt: 285,610 numara ile kayıtlıdır⁷³. Eser Abdusselam tedmürî tarafından 2 cilt ve her cilt 4'er cüz + İndeks olmak üzere toplam 9 Cilt halinde tahkikli olarak neşredilmiştir⁷⁴.
- d- Ğâyetu's-sûl fî sîreti'r-rasûl:** Eser İsminden de anlaşılacağı gibi bir siyer kitabıdır. Eserin bir nüshası Ayasofya'da 4793 numara ile kayıtlı mecmuanın 36-57. varakları arasında bulunmaktadır. Bir başka nüshası ise Topkapı Sarayı kütüphanesi'ndeki 6038 A 2803 numara ile kayıtlı

⁷² et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/I, s. 54.

⁷³ et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/I, s. 55-57.

⁷⁴ Zeynü'd-Din Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin ez-Zahirî el-Hanefî, *Neylü'l-Emel fî Zeyli'd-Düvel* (thk. ve nşr., Ömer Abdu's-Selam Tedmürî), C. I / I (H.744-770); C.I / II (H. 771-800) ; C. I / III (H801-820); C. I / IV (H. 821-840); C. II / V (H. 841-860); C. II / VI (H. 861-875); C. II / VII (H. 876-890); C.II / VIII (H. 891-896); C. IX (İndex) , Mektebeti'l-Asriyye, Beyrut 2002.

mecmuanın 1 ilâ 30. varakları arasındadır. Eser 1328/1910 yılında Ali Alaaddin el-Alûsî tarafından İstanbul'da basılmıştır⁷⁵.

- e- **El-Mecma'u'l-Müfennen bi'l-Mu'cemi'l-mu'anven:** Ebced usulü harf sırasına göre tanzim edilmiş siyer ve terâcim kitabıdır. İskenderiye kütüphanesinde 500 varaktan ibaret bir yazma nüshası olduğu bilinmektedir⁷⁶.

Diğer eserleri ise şunlardır:

- f- el-ezkârü'l-Mühimmât fi'l-Mevâzi'a ve'l-Evkât
- g- el-Hikme fî Kevni'l-Hamse Salavât ve Mahsusan bi hâzihi el-Evkât
- h- ed-Dürr el-Vesîm fî tevşîh tetmîm el-tekrîm fî tahrîm el-Haşîş ve vasfihi el-zemîm
- i- el-Ravzatu'l-murabba'a fî Sireti'l-Hulefâ el-Erba'a
- j- ez-Zehrü'l-maktûf fî mehârici'l-hurûf
- k- Şerhu umdetu't-Tâlibîn ve râğbetu'r-râğibîn
- l- El-Kavlu'l-Hazm fî tarihi'l-Enbiyâ üli'l-azm⁷⁷
- m- El-Kavlu'l-Hâs fî tefsiri sûreti'l-ihlâs
- n- El-Kavlu'l-Me'nûs fî hâşiyeti'l-Kâmûs el-Muhît ve'l-Kâbûs el-vasît el-câmi' limâ zehebe min kalam el-Arab şemâtât
- o- El-Kavlu'l-meşhûd fî tercîhi teşehhüdi ibn mes'ûd
- p- Mevmû'u'l-bostânî'n-nûrî li hazreti Mevlana es-Sultani'l-Gûrî
- q- El-Menfa'atu fî sırrı kevni'l-vuzû' mahsûsan bi'l-a'zâi'l-erba'a
- r- Necmu's-sükr
- s- Nüzhetü'l-Elbâb fî muhtasarı a'cebi'l-uccâb
- t- En-Nefehâtu'l-fâ'iha fî tefsiri'l-Fatiha
- u- El-Vusle fî meseleti'l-kible

⁷⁵ et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/I, s. 53.

⁷⁶ et-Tedmürî, *mukaddime*, C.I/I, s. 54.

⁷⁷ A. Özaydın, bu kitabın ismini el-Kavlu'l-Cezm fî tarihi'l-Enbiyâ üli'l-azm olarak göstermektedir ("Abdu'l-Basit el-Malatî", *DİA.*, C. I, s. 201).

Sonuç olarak; Memluk tarihinde sıklıkla karşımıza çıkan Evladu'n-nâs tabiri, Memluk askeri sistemi içerisinde yer alan Memluklerin çocuklarına verilen bir isimdir. Bunlar aslen Memluk olmadıkları ve hür olarak doğdukları için askerî teşkilat içerisinde yer alamamakta ve bir Memlukun haiz olduğu güç ve yetkiden mahrum kalmaktaydılar. Memluk sultanları tarafından bir bakıma devlet himayesi altına alınan evladu'n-nâs, küçük yaşlarından itibaren iyi bir eğitim almakta ve mükemmel bir şekilde yetiştirilmekteydiler. Bunun sonucu olarak da evladu'n-nâs arasından Memluk devletinin idarî ve kültür hayatına yön veren pek çok önemli şahsiyet çıkmıştır. Memluk emiri Şâhin ve ailesi bu konuya iyi bir örnek teşkil etmektedir. Emir Şâhin ve ailesi, kaynakların ifadesine göre Altın-Orda Moğollarına mensuptur. Ailede bilinen ilk şahsiyet emir Şâhin eş-Şeyhî olup, ailesinden ilk kuşak olmak üzere Memluk olarak Mısır'a intikal etmiş ve kısa zamanda akranları arasında temayüz ederek emirlik rütbesine kadar yükselmiş, Memluk devletinin siyasî ve idarî tarihinde rol oynamıştır. Ailenin ikinci neslini oluşturan Emir Şâhin'in oğlu Halil ise babası gibi idarecilik görevlerinin yanında ilim adamlığı ile de dikkat çekmiştir. Halil, çeşitli sahalarda çok sayıda eser kaleme almakla birlikte tarih alanında yazdığı, Zübdetü Keşfü'l-Memalik adlı eseri ile Memluk devletinin teşkilat tarihi hakkında bize detaylı bilgiler verir. Bu eser, Memluk devleti teşkilat tarihi hakkında, bu alanda kendisinden önce kaleme alınmış olan el-Ömerî'nin et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf'i ile, el-Kalkaşandî'nin Subhu'l-'Aşâ fî Sınâ'ati'l-İnşâ adlı eserlerini tamamlar niteliktedir. Ailenin Memluk devletindeki üçüncü nesil temsilcisi olan torun Abdu'l-Bâsıt el- Hanefi ise bir idareci olarak değil ama bir ilim adamı olarak Memluk kültür tarihinde yer almıştır. Abdu'l-Bâsıt çeşitli alanlarda çok sayıda eser kaleme almakla birlikte bu eserlerden özellikle gerek Neylü'l-Emel, gerekse er-Ravdu'l-Bâsım adlı eserleri ile Burci Memlukleri devri için önemli bir kaynak durumundadır. ©

KAYNAKLAR

- Abdulbasıt b. Halil. B. Şâhin, *Neylü'l-Emel fî Zeyl ed-Düvel*, (thk. ve nşr., Ömer Abdu's-Selam Tedmürî), C. I / I (H.744-770); C.I / II (H. 771-800) ; C. I / III (H801-820); C. I / IV (H. 821-840); C. II / V (H. 841-860); C. II / VI (H. 861-875); C. II / VII (H. 876-890); C.II / VIII (H. 891-896); C. IX (İndex), Mektebeti'l-Asriyye, Beyrut 2002).
- Abdu'l-Basıt b. Halil b. Şâhin, *Nüzhetü'l-Esatîn fi men Veliye Mısır min es-Selatin* (Thk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin Ali), Kahire 1987.
- Abdülkerim el-Hatib, Mustafa, *Mustalahat ve el-Elkâb et-Tarihiyye*, Beyrut 1996
- Asri Çubukçu, "Halil b. Şâhin", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XV, s. 328-329.
- Aybek Devedar, Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer,(Thk. H. Rober, Roymer), C. IX, Kahire 1960.
- Baybars el-Mansurî, *Muhtaru'l-Ahbar*, (thk. Abdu'l-Hamid Salih Hamdan) Lübnan 1993
- Çetin, Altan, "Memlûkler Devrinde Kârimî Tüccarları", A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22 (35) 2004, s. 71-87.
- Dehman, Muhammed Ahmed, *Mucemu el-Elfaz et-Tarihiye fi el-Asrı'l-Memluk*, Beyrut 1990.
- Günaltay, Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1991,
- Halil b. Şâhin ez-Zâhiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memâlik ve Beyânı't-Turuk ve'l-Mesâlik* (nşr. P. Ravisse), 2. bsk. Kahire 1988
- Halil b. Şâhin, Ez-Zahiri, *Zübdetü Keşfu'l-Memalik ve Beyan et-Turuk ve'l-Mesalik* (thk. Halil el-Mansur), Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, 133 s. Beyrut 1997.
- İbn İyas Muhammed b. Ahmed, *Bedâyiü'z-Zuhûr fi Vekayi'i'd-Duhûr*, (thk. Muhammed Mustafa), C. III, Kahire 1984.
- İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (thk. Abdullah el-Musin et-Türkî) C. XVII, Kahire 1998
- İbn Tanrıberdi, *en-Nücûmu!z-Zahire Fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire* (nşr. M. Hüseyin Şemseddin) Beyrut 1992
- İsmail Paşa el-Bağdadî *Hediyetü'l-Arifîn Esmâi'l-Müellifîn ve'l-Asârı'l-Musannıfîn*, C. I, İstanbul 1951,
- Kahhale, Ömer Rıza, *Mucemu'l-Müellifîn, Teracimu Musannıfı'l-Kütübi'l-Arabiyye*, C. I, Beyrut 1993,

- Kemaleddin İzzeddin Ali, Muhammed, *Abdu'l-Basit, el-Haneî, Müerrihan*, Kahire 1990,
- Koprman, K.Yaşar, "Mısır Memlukleri (1250-1517)", *Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprman, Makaleler* (Hz. S. Yalçın- A. Çetin), Berikan yay., Ankara 2005, s. 600-601.
- El-Makrizi, Takıyyuddin Ahmed Ali, *Kitabu'Sulûk li Marifeti Düveli'l-Müluk* (thk. M. Mustafa Ziyade), Kahire 1956.
- El-Makrizi, Takıyyuddin Ahmed Ali *el-Mevaiz ve'l-İtibar bi zikri el-Hitat ve'l-Asar*, (thk. M. Zeyyin, M. Şerkavî) C. II, Kahire 1998
- Muhammed Nuri, Salahaddin, *et-Tevai'fu'l-Moğoliyye fî Mısır, İskenderiye*, t.y.,
- Özaydın, Abdülkerim, "Abdûlbâsit el-Malatî", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. I, s. 201;
- Özbek, Süleyman, "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler*, V, s. 127-133.
- Özbek, Süleyman, "Zübtedü Keşfü'l-Memâlik'de Türk Devlet Telâkkisinin Yansımaları", *Prof. Dr. Reşat Genç Armağanı*, Ankara 2009.
- Özbek, Süleyman, "Ortaçağ Türk-İslam Devlet Teşkilatı İçin Rehber Bir Kaynak; Halil b. Şâhin ve Eseri Zübtedü Keşfü'l-Memâlik" *Nüsha, Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Journal of Oriental Studies, Yıl: 8, Sayı: 26, 2008/I, s. 21-35.
- Es-Sehâvî, Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman; *Dav'ü'l-Lâmî' fî Ulemâ Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, VI Cilt (her cilt 2 cüzden oluşuyor), Beyrut. (t.y).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatı'na Medhal*, Ankara 1988.